

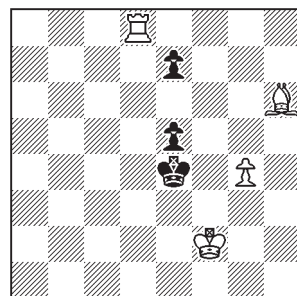
Esitoimi (I osa)

Vuonna 1903 ilmestyi Johannes Kohtzin ja Carl Kockelkornin käänteentekevä teos *Das indische Problem*. Kirja syntyi vastavaikutuksena Euroopassa erityisesti 3- ja monisiirtoislaadinnassa vallinneeseen suuntaukseen, josta sittemmin on käytetty nimitystä vanhasaksalainen koulukunta (altdeutsche Schule).

Koulukunnan eturivin laatijoita ja teoreetikoita oli mm. Johann Berger, joka 1884 kirjassaan *Das Schachproblem und dessen kunstgerechte Darstellung* muotoili 3- ja monisiirtoislaadinnan ihanteet. Tehtävän tuli hänen mukaansa edetä mielellään hiljaisiin, siirtopakon tai kätkeyn uhan sisältäviin siirroin, ja erityisesti tärkeimpien muunnelmien tuli sisältää vaikeasti nähtäviä uhrauksia ja päättyä puhtaisiin ja/tai taloudellisiin matteihin. Suuntaus suosi runsasmuunnelmaisuutta ja mahdollisimman luonnollisia, pelimäisiä alkuasemia.

Kohtzin ja Kockelkornin mielestä nämä ihanteet hämärsivät sen, mikä shakkitehtävässä on tärkeintä eli teeman tai tehtäväshakillisen idean. Yllä mainitussa kirjassaan he nostavat esiin yhden tällaisen idean: kriittisen pelin. Kirjan nimi viittasi vuonna 1845 ilmestyneeseen Henry Lovedayn 4-siirtoiseen, joka puolestaan oli saanut lempinimensä laatijan silloisen asuinpaikan mukaan.

E1.
Henry A. Loveday
Chess Player's Chronicle 1845,
Muoto: Johann Berger 1927



3# 4+3

Tehtävä **E1** on viimeismuoto pastori Lovedayn tehtävästä, joka alkuperäisessä asussaan oli dualistinen ja siirron verran turhan pitkä. Musta on joutumassa pattiin, eikä valkea näytä voivan turvallisesti laukaista pattia ilman, että mK pääsee karkuun. Ongelman ratkaisee vL:n kriittisen pisteen d2 ylittävä siirto **1.Lc1!** Nyt 1.- e6:n jälkeen vT katkoo L:n linjan väliaikaisesti kriittisessä ruudussa 2.Td2! Kf4 3.Td4#.

Lovedayn intialaista pidetään kiistatta nykyaikaisen tehtävätaiteen pioneerityönä. Sitä seurasi parikymmentä vuotta kestänyt siirtymäkausi vanhas-tauteen, ja päivänvalon näkivät monet kriittistä peliä ja muuta linjapeliä sisältäneet teemat (mm. Herlin, Grimshaw, Nowotny, Plachutta, Bristol-uraus, Loydin ja Elsonin linjanraivaukset, Turton-kahdennus jne.).

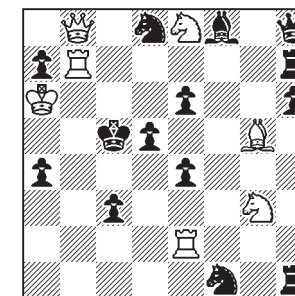
Yksimääreisyys

Eivät vanhasaksalaiset laatijatkaan teemattomia tehtäviä laatineet, mutta koulukunnan tiukat muotovaatimukset estivät monien teemojen esittämisen. Toinen seikka, johon Kohtz ja Kockelkorn kiinnittivät huomiota, oli se, että useiden ”Bergerin koulun” tehtävien avainsiirrot ja -manööverit oli motivoitu usealla tavalla. Jotta ideoiden ydin kirkastuisi, temaattisesti merkitsevien siirtojen tuli olla yksimääreisiä (zweckrein). Tehtävässä tuli etusijalla olla selkeästi motivoitu idea. Jos tehtävä sen lisäksi olisi vaikearatkaisuinen ja päättyisi kauniiseen mattiin, aina parempi, mutta vaikeuden ja mattipuh-tauden vaatimus ei saanut olla ideatehtävän lähtökohta.

Tyypillinen vanhasaksalainen tehtävä **E2** ratkeaa vaikeasti nähtävällä alkusiirrolla **1.Tg7!**, joka uhkaa lyhyesti 2.Db5+ Kd4 3.Txe4+ Kd4 4.Re2#. Vasta päämuunnelman lopussa selviää alkusiirron juu: 1.- hxg5 2.Txe4 (3.Db5#) dxe4 3.Re2 (4.Db5#) Kd5 4.De5+!! Kxe5 5.Txg5#. Loogiselta kannalta alkusiirto ei ole puhdas linjan h8-e5 ennakkokatko, sillä tornia tarvitaan g7:ssä myös mattisiirtoa varten. Esimerkiksi yritykset 1.Tf7? tai 1.Txh7? kariutuisivat sekä siihen, että

E2.

Johann Berger
1. p. Westdeutscher Schachbund
1863



5# 7+14

4. siirrossa mD voisi lyödä e5:een että siihen, ettei valkealla ole mattisiirtoa. Alkusiirto on siis selkeästi kaksimääreinen (doppelzweckig).

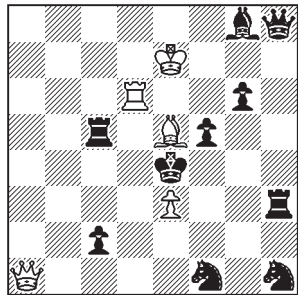
Bergerin tehtävässä on myös runsaasti sivumuunnelmia, mutta yllä annettu loppuratkaisu on aivan ilmeisesti tarkoitettu tehtävän huipentumaksi.

Tehtävässä saa toki olla kaksimääreisiä ydinsiirtoja, mutta vain silloin, kun ne ovat yksimääreisiä suhteessa johonkin toiseen siirtoon tai toisiin siirtoihin eli houkutuksiin. Tällaisista tehtävistä on ollut puhettakin esimerkiksi valinta-alkusiirron yhteydessä. Tässä kuitenkin vielä 15-vuotiaalta tehtävävelholta yksinkertainen vanha esimerkki **E3**, joka loppuratkaisun

E3.

Sam Loyd

16. Porter's Spirit of the Times 1856



5#

5+10

puolesta vertautuu hyvin edelliseen tehtävään: **1.Td4+!** Kxe5 2.Tg4+!! Kd5 3.Da8+ Ke5 (3.- Tc6 4.Dd8+ Kc5 5.Da5#) 4.De4+! fxe4 5.Tg5#.

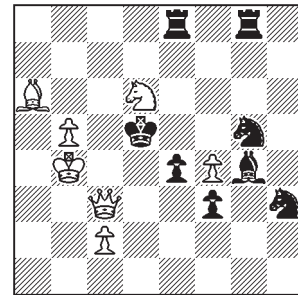
Tehtävän ydinsiirrolla 2.Tg4+ on kaksi tavoitetta: ruudun e4 suojaus (4.De4+) ja mattisiirtoon valmistautuminen. Toisin kuin Bergerin tehtävässä valkealla on kuitenkin tarjolla myös sellaisia siirtoja kuin 2.Tb4+ tai 2.Th4+, jotka kumoutuvat *vain* siihen, että valkealla ei ole mattisiirtoa. Vielä voi mainita lyhytmattiin tähtävään siirron 2.Tc4+, joka kumoutuu vain siirtoon (3.Da8+) Kxc4! Niinpä siirto 2.Tg4+ onkin loogiselta kannalta yksimääräinen!

Kaksi- tai monimääräisiä siirtoja sisältävät tehtävät eivät tietenkään ole arvottomia. Tehtävä E4 on klassikko, joka esitti ensimmäistä kertaa kriittisen Grimshaw-katkon: Heikko, pakoruudun ottava alkusiirto **1.Lc8!** uhkaa lyhytmattia 2.Dc5#. Pakollista 1.- Lxc8:aa seuraa 2.Df6! Te6 3.Dd4+! Kxd4 4.Rf5+ Kd5 5.c4# mallimatein.

E4.

Walter Grimshaw

Illustrated London News 1850



5#

7+8

Ruudussa e6 tapahtunutta ja mattisiirron mahdollistanutta katkoa edelsi mL:n pakottaminen kriittisen pisteen e6 yli, eli tässä kriittisen siirron tekee musta ja se on tekijälle haitallinen

Ankaran loogisesti arvioiden tärkeä siirto 2.Df6 on kaksimääräinen, sillä sen pakottama 2.- Te6 sekä katkoo linjan c8-f5 että tukkii pakoruudun e6. Jos valkea koettaa toteuttaa mattisommitelmansa heti 1.Dd4+?, sen kumoo sekä 1.- Kxd4 2.Rf5+ Lxf5! että siirto Ke6! joko heti tai toisessa siirrossa. Samat kumoukset seuraavat siirtoa 2.Dd4+? Niinpä siirron 2.Df6 tarkoitus on poistaa kerralla kaksi mattisommitelman tiellä olevaa estettä: lyöntimahdollisuus Lxf5! ja pakoruudun hyödynnävä Ke6!

Uussaksalaisen tehtävän rakenne

Yksimääräisyys voi siis toteutua valintasiirron tai -somitelman puitteissa mutta toki muutenkin, jos avainsiirrot

voidaan osoittaa motivoituneen yhdellä, temaattisesti relevantilla tavalla. Tällaisia tehtäviä oli laadittu jo ennen Kohtzin ja Kockelkornin ohjelmajulistusta, milloin tietoisesti, milloin vähemmän tietoisesti yksimääräisyys mielessä. Heidän teoksensa voi kuitenkin katsoa antaneen ratkaisevan sysäyksen kokonaan uudelle tehtävyydelle. Vaikka sellaisia oli laadittu satunnaisesti jo aikaisemmin, niiden teoreettinen määrittely ja käsitteenmuodostus alkoi 1900-luvun alussa pian Kohtzin ja Kockelkornin teoksen ilmestyttyä.

Tyypillistä uussaksalaisen koulukunnan (neudeutsche Schule) tehtävälle on ensinnäkin pääaie (Hauptplan tai Grundplan) eli valkean matintekosuunnitelma, joka saa ilmauksensa temaattisena houkutusena eli uussaksalaisesti ilmaistuna koetelmana (Probespiel). Se ei kuitenkaan voi toteutua välittömästi, sillä sen tiellä on este (Hindernis), joita voi olla yhtä useampia ja joka voi olla sekä valkean oma haitta että mustan riittävä vastapeli.

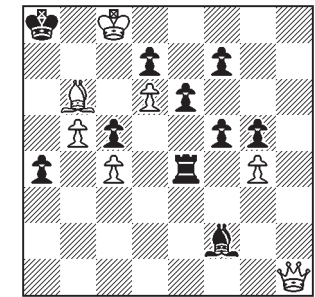
Esteen tai esteiden poistamiseksi tarvitaan esitoimi (Vorplan), joita niitäkin voi olla useita esteiden lukumäärästä riippuen. Yhdellä esitoimella saa olla vain yksi päämäärä: yhden päätoimen tiellä olevan esteen poistaminen. Jos este on mustan vastapeli, esitoimen tehtävä on yleensä mustan nappulan kyyditys (Lenkung) epäedulliselle ruudulle tai linjalle (Hinlenkung) tai pois edulliselta ruudulta tai linjalta (Weglenkung); jos taas este on valkean omassa asemassa, esitoimen

E5.

Friedrich Palitzsch

Deutsches Wochenschach 1913

Om. J. Kohtz 70 v.



3#

7+10

tehtävä on yleensä valkean nappulan vienti (Führung) edulliselle ruudulle tai linjalle (Hinführung) tai pois tieltä (Wegführung)

Tämä teoreettinen kuvaus ei ole täydellinen, sillä poikkeuksia on, mutta se on pedagogisesti riittävä lähtökohta uussaksalaiseen tehtäviin tutustumiseksi tai niiden laitimiseksi. Ero vanhasaksalaiseen tehtäviin korostuu muuten vielä siinäkin, että yllä kuvattu rakenne sallii tehtävään usein vain yhden keskeisen muunnelman, kun taas vanhasaksalaisia tehtäviä leimaa monimuunnelmaisuus.

Selväpiirteisessä tehtävässä E5 esiintyy myös kriittisen pelin edeltämä Grimshaw-katko, mutta nyt yksimääräisesti. Valkean pääaie 1.Dh8? (2.Kc7#) kumoutuu siirtoon 1.- Ld4! Esitoimi **1.Da1!** (2.Dxa4#) pakottaa mT:n kriittisen ruudun d4 yli: 1.- Txc4. Nyt pääaie 2.Dh8 toimii, sillä 2.- Ld4 3.Dh1#. Selvimpänä erona E4:ään on, että valkean lopulta tekemä matti on toinen kuin pääaikeessa esiintyvä uh-

kaus 3.Kc7#, mutta tämä on loogisissa tehtävissä tavallista. Oleellista on, että pääaie 2.Dh8 toteutuu menestyksellisesti yksimääreisen esitoimen jälkeen.

Myös kuuluisan tehtävän E6 lopuratkaisu on tyystin erilainen kuin se, johon valkea pääaikeellaan pyrkii. Koetelma 1.De2? uhkaa 2.Ld3 ja 3.Dc2#, ja sen kumoaa 1.- Lg5! 2.Ld3 Lxe3!, joka antaa mK:lle pakoruudun d4. Jos valkea yrittää kyydittää mL:n pois siirrolla 1.Rc5? (2.Re4#), musta voi vastata 1.- Lxc5 2.De2 Lxd4! 3.Ld3 Lxe3! päästen samaan päämäärään eri kautta.

Oikea esitoimi on **1.Rd6!** (2.Re4#), ja nyt kun musta yrittää samaa torjuntapeliä kuin edellä (1.- Lxd6 2.De2 Lf4), se kumoutuukin näppärästi 3.exf4! Kxd4 4.De5# mallimatein.

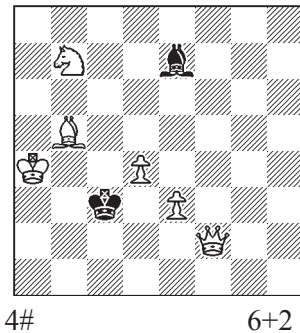
Voidaan väittää, että siirrolla 2.De2 on kaksi päämäärää: sekä uhkaus että mattisiirto 4.De5#. Oleellista on kuitenkin nyt esitoimen ja pääaikeen yksimääreisyys suhteessa väärään koetelmaan 1.Rc5?

Vielä voidaan huomauttaa, että eikö esitoimellakin ole kaksi päämäärää: sekä uhkaus 2.Re4# että pääaikeen mahdollistaminen? On kuitenkin tehtävä ero keinojen ja päämäärän välillä: uhkaus on väline, joka pakottaa mustan epäedulliseen vastapeliin.

Kuten edellä esitetyt kaksi vasta-aitetta osoittavat, yksimääreisyys ei ole käytännössä aivan helppo käsite. Esimerkiksi Lovedayn tehtävä E1 ei täytä uussaksalaisen tehtävän kriteerejä siinä mielessä, että siinä ei oikeastaan ole pääaietta (esim 1.Td4+?)

E6.

J. Kohtz & C. Kockelkorn 6566. *Deutsches Wochenschach* 1905



eikä niin ollen esitoimintaan eikä juuri mielekästä valintaakaan, sillä muissa vL:n siirroissa kuin 1.Lc1! ei ole juuri mieltä. Mutta kuten Stephan Eisert ja Hans-Peter Rehm artikkelissaan ”Pläne, Spiele, Züge” (*Die Schwalbe* 48, XII/1977, s. 137–151) toteavat, Lovedayn tehtävä ”on kyllä looginen, mutta ei ’uussaksalainen’ tehtävä!” On tyydyttävä toteamaan, että ainoa keino laukaista uhkaava pattivaara on antaa mK:lle pakoruutu niin, että valkea voi vastata siihen kaksoissakilla. Tämä taas voi toteutua vain siirtoparilla 1.Lc1! ja 2.Td2.

Eisertin ja Rehmin artikkeli ilmestyi jälkipainoksena kirjassa *Hans+Peter+Rehm = Schach. Ausgewählte Schachkompositionen & Aufsätze* (Editions feenschach – phénix: Aachen 1994; s. 384–405). Artikkelia voi suositella yksimääreisydestä ja ylipäänsä uussaksalaisista tehtävistä kiinnostuneille. Tekijät käyttävät osin perinteisestä poikkeavaa termistöä ja rikastuttavat teoriaa myös uusilla käsitteillä

Tekstin lukeminen ei ehkä edellytä ihan pitkän saksan hallitsemista, mutta aivan helppoa se ei lukuisista tehtäväsimerkeistä huolimatta ole.

Termeistä

Uussaksalainen käsitteistö onkin alkuperältään läpeensä saksankielistä, mikä johtuu siitä, että tehtävätyyppi saavutti aikanaan tukevan jalansijan Keski-Euroopassa ja erityisesti saksankielisellä alueella. Niinpä edellä ei ole muunkielisiä vastineita annettu, sillä muilla kielialueilla termit ovat yleensä joko raakalainoja tai käännoiksi saksasta.

Ydintermit Haupt- tai Grundplan (pääaie), Probespiel (koetelma) ja Vorplan (esitoimi) lienee suomennettu ”joskus ennen sotia” (pahoittelen epämääräisyyttä!). Ne ovat mielestäni erittäin onnistuneita, jopa parempia kuin alkuperäiset! Niissä on ensinnäkin vältetty lähtökielen tautologia – ja yleensäkin sanan Plan ensimmäisenä mieleen tuleva käänösvastine ’suunnitelma’ on korvattu lyhyemmällä vastineilla – ja saatu näin yhdyssanat asultaan iskeviksi. Toiseksi kolmas yhdyssana (Probespiel) on vältetty sievästi hyödyntämällä kielemme rikasta johdinvarantoa (tosin myös saksaksi kirjoittavat käyttävät joskus pelkää sanaa ”Probe”).

Vertailun vuoksi voi antaa esimerkin kielestä, jossa yhdyssubstantiivit ovat harvinaisia ja johtimisto hiukan köyhempää: venäjäksi Hauptpaln on ’glavnyj plan’, Probespiel ’probnaja

igra’ ja Vorplan ’podgotovitelnyj plan’!

Keskeisen termin zweckrein (yksimääreinen) suomennoksessa taas on sekä vältetty kulkia rypistyttävä germaanisiperäinen perusosa ’-puhdas’ että irtauduttu kokonaan sananasaisesta kääntämisestä ja saatu aikaan selkeä termi, jota ei juuri tehtävähakin ulkopuolella tapaa. Substantiivi Zweckreinheit kääntyy tietysti johdonmukaisesti ’yksimääreisyudeksi’, joka muuten venäjäksi on ’tšistota tseli’ (”päämäärän puhtaus”).

Joskus olen nähnyt käytettävän sanaa yksimääreinen tarkoittamaan tehtävän korrektisuutta (dualittomuutta). Nämä kaksi asiaa kannattaa kuitenkin pitää terminäkin erillään. Yksimääreisyys menee vielä pitemmälle kuin korrektisuus, sillä se tarkoittaa siirtojen motivoinnin rikkeettömyyttä, ei vain pintapuolista virheettömyyttä.

Tehtävähakin käsikirjassa käytetään sanaa ”yksipäämääreinen”, joka ikävä kyllä taitaa sekin olla minun seipelmäni, jolla yritin tehdä eroa väärin käytettyyn ”yksimääreisyteen”. Uusi termi on kuitenkin tarpeeton ja lisäksi väärin muodostettu. Kun kirjasta jokin kaunis päivä otetaan uusi painos, tämä termiseikka täytyy korjata.

Yllä käyttämäni sanan ”kaksimääreinen” voi muuten korvata sanalla hajamääreinen, jolloin ei tarvitse ryhtyä pohtimaan motiivien lukumäärää. Kailan *Jokamiehen shakkioppaassa* (1. painos 1943) esiintyy substantiivi hajamääreisyys (Mehrzweckigkeit), josta olen adjektiivin johtanut ja jonka saksankielinen vastine on ’zweckgetrübt’

(pohjana verbi ”trüben” = ’samentaa, himmentää’).

Sana ”kyyditys” (Lenkung) esiintyy myös Kailalla, mutta valkean vapaaehtoista manööveriä tarkoittava vienti (Führung) esiintyy vasta Timo Kallion *Tehtävähakin käsikirjassa* (ST: Helsinki 1995) ja lienee allekirjoittaneen sepite. Laadin sen siksi, että en ollut suomenkielisessä tehtäväkirjallisuudessa nähnyt tälle saksalaiselle termille annetun mitään omakielistä vastinetta. Käännösvastine on ainakin lyhyt ja kuvanee joten kuten lähtökielellä tarkoitamaa asiaa.

Niin ilmaisuvoimainen kuin kiellemme onkin, kun sitä taiten käytetään, on silläkin rajoituksensa. Termien Hin- ja Weglenkung sekä Hin- ja Wegführung suora kääntäminen on hiukan hankalaa. Etuliitteen Weg- voi tosin kääntää napakasti ’pois-’, mutta entäs Hin-?

Tekstissä voi toki välttää käännösongelmat, jos ilmaisee saman asian toisin sanoin tai tyytyy vain pelkkään ”kyyditykseen” tai ”vientiin” ja luottaa siihen, että shakkipelin siirrot taitava lukija kyllä tajuaa, milloin nappula kyyditetään tai viedään ”pois jostakin”, milloin taas ”johonkin”. Niin tai näin, mistään kohtalokkaasta aukosta termistöössämme ei taida olla kysymys.

Tässä artikkelissa olen käyttänyt puheena olevasta laadintasuuntauksesta termiä uussaksalainen koulukunta (neudeutsche Schule). Usein käytetään samaa merkitsevänä termiä looginen koulukunta (logische Schule). Nimi-

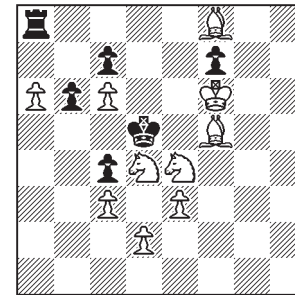
tysten välillä voisi ehkä pitää pienen periaatteellisen hajuraon. Viittaan vain Eisertin ja Rehmin lausumaan yllä. Nimitysten käyttämistä synonyymisesti ei kuitenkaan käytännössä voi pitää virheenä.

Lopuksi ja saatteeksi

Luonnehtiessani yllä uussaksalaista tehtävää kuvauksessa esiintyi myös termi ”este”. Totesin, että este voi olla myös valkean oma haitta. Koska tähän mennessä antamissani esimerkeissä esteenä on aina ollut mustan riittävä vastapeli, annettakoon lopuksi esimerkki myös valkean asemassa olevasta haitasta, joka on raivattava pois esitoimella.

Yksi tavallisimpia valkean haittoja on tiellä oleva materiaali. Tehtävässä **E7** valkea voisi toteuttaa pääaikeensa 1.e4# heti, mutta oma R on tukkeena. Ongelmana on lisäksi, että musta uhkaa vahvasti 1.- Txf8, joka seuraa esimerkiksi yritystä 1.Rg5? Siirron 1.Le6+ (1.- Kxe4 2.Lf5+ Kd5 3.e4#) kumooa simppelellä 1.- fxe6!, ja muut vLf5:n siirrot eivät uhkaa mitään eli eivät pakota mustaa mihinkään. Mutta esitoimella **1.Rc2!** (2.Rb4#) Kxc6 2.Rd4+ Kd5 valkea valmistaakin L:lle mielekkään siirron 3.Ld7, joka uhkaa nyt 4.Lc6#. Pääaie toteutuu siirtojen 4.- Kxe4 5.Lf5+ jälkeen. Esteitä eli haitallisia valkeita nappuloita olikin kaksi! Esitoimi 3.Ld7 vaati toteutuakseen oman esitoimensa, jonka avulla luotiin tarpeellinen uhkaus.

E7. Wolfgang Pauly Deutsches Wochenschach 1921



5#

10+6

P.S. Artikkelini II osassa käsittelen erilaisia esitoimityyppejä, joita uussaksalaisissa tehtävissä esiintyy mustan vastapelistä tai valkean haitoista ja niiden luonteesta ja lukumäärästä riippuen. Otan tästä I osasta mielelläni vastaan palautetta. Minulle voi kirjoittaa osoitteeseen Hämeenpuisto 17-19 B 23, 33210 Tampere.